

УДК 821.161.2

ЕПІТАФІЇ ВЕРГІЛІЯ (ВЕРГІЛІУ) В УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТИКАХ XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.

Ольга Циганок

*Міжнародна школа україністики НАН України
(вул. Володимирська, 60, к. 104, м. Київ, 01033)*

Розглянуто рецепцію епітафій Вергілія (Вергілію) у шкільництві давньої України. У поетиках XVII – першої половини XVIII ст. цитують три епітафії, які літературна традиція подекуди приписує Вергілію, а також інколи розглядають як епітафії фрагменти “Енеїди” та “Буколік”. Українські дидакаси, як і їхні західноєвропейські колеги, наводять ці тексти як приклади простої епіграми, складної епіграми, співвідносного вірша та власне епітафії.

Ключові слова: Вергілій, поетики, епітафії.

Восьме видання бібліографічного покажчика “Вергілій у пізній античності, в середні віки та в добу Ренесансу” засвідчує, що інтерес дослідників до метра римської поезії не згасає [17]. Однак рецепція Вергілія в українському письменстві XVII – першої половини XVIII ст. є темою малодослідженою, хоч і маємо в цьому напрямі певні зрушення, зокрема, дослідження М. Трофимука [6].

Вергілій у поетиках був авторитетом не лише тоді, коли йшлося про епічну та буколічну поезію. На його тексти посилалися і під час розгляду теорії епітафії.

Як повідомляє коментатор “Енеїди” Вергілія граматик Сервій (IV ст.), починав Вергілій саме з епітафії: *Primum ab hoc distichon factum est in Ballistam latronem:*

*Monte sub hoc lapidum tegitur Ballista sepultus
Nocte die tutum carpe viator iter*” [12, с. 1; 2, с. 261].

(Перший написаний ним дистих був проти розбійника Баллісти:

Під кам’яною горою, отут, поховали Баллісту,
Тож спокійно прохось удень, мандрівцю, й уночі).

Цей двовірш цитує київська поетика 1729–1730 рр. як приклад складної епіграми. За формою, поетичною технікою наведений вище дистих Вергілія – епітафія: у першому вірші зазначено, хто у цьому місці похований, у другому бачимо звернення до подорожнього. Наголосимо, що у поетиці 1729–1730 рр. поетичну епітафію розглядають як один із різновидів епіграми.

Дуже популярною в українських поетиках була епітафія Вергілія (Вергілію), яку доніс до нас Елій Донат у *Vita Vergilii Donatiana* (“Житті Вергілія” Доната). За свідченнями Сервія та пізніших коментаторів Вергілія, цю епітафію (із останнім словом *duces* (вожді). – О. Ц.) склав сам Вергілій: *Ab ipso compositum est tale distichon* (Ним самим складений такий дистих) [13, с. 180]. І нині можна бачити висічене на старовинній плиті на гаданій могилі Вергілія:

*Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope, cecini pascua, rura, duces* [15].

(В Мантуї я народивсь, умер у калабрів. Неаполь
Праха береже. Оспівав череди, ниви, вождів).
Переклав М. Трофимук [6, с. 18].

Дослідник А. Стенлі Піс свого часу схилився до думки, що епітафія *Mantua me genuit* написана вже після смерті Вергілія. Учений мотивував тим, що Вергілій міг вибрати майбутнє місце свого поховання, та не міг знати, де саме помре [13, с. 180]. А. Стенлі Піс наводить низку наслідувань цієї епітафії у римських написах, у “Латинській антології” (VI ст.), в ірландських епітафіях VII ст., в італійських та французьких епітафіях XIV–XVII ст. [13, с. 180–182]. Свою публікацію дослідник завершує рядками: “Можливо, зібрання цих епіграм надихне читачів додати інші, тому що має бути ще багато згадок різних часів у різних частинах світу” [13, с. 182].

На українському літературному ґрунті епітафія *Mantua me genuit* трапляється у двох формах. Залежно від того, що вважали основними заслугами Вергілія на поетичній ниві, натрапляємо на версії з останнім словом *boves* (биків) та з останнім словом *duces* (вождів). Варіант із *boves* в українських поетиках більш ранній (з’явився в поетиці 1671 р.), однак одиничний. Усі інші поетики наводять цей дистих (поетика 1729–1730 рр. – двічі) з останнім словом *duces*. Джерелом автора трактату 1671 р. була, очевидно, поетика Жерарда Воссія (1577–1649) – ученого і теолога з Данії, який, цитуючи цю епітафію з останнім словом *boves*, стверджував: *Maroniano hoc quid notius?* (Що більш відоме, ніж оце Маронове?) [15, с. 111–112]. Інші українські вчені прямо чи опосередковано черпали, очевидно, із поетики німецького ученого Якоба Понтана (1542–1626) та пізніших збірок епітафій, де автором названо Вергілія і ця епітафія вжита з останнім словом *duces*.

Як бачимо з наведених вище коментарів, якими автори курсів вводили цю епітафію, її цитують в українських поетиках як приклад простої епіграми (проста розповідь, простий опис, простий напис, без концепту, без прикрас, на кшталт історії). Лише автор поетики 1671 р. вбачає у цій епітафії концепт. Коментарі свідчать, що більшість українських дидаскалів уважала цей дистих автоепітафією Вергілія на порозі смерті. Лише автор поетики 1724 р. стверджував, що її написав невідомий автор уже після смерті Вергілія. У коментарях до цього дистиха в поетиках 1696 та 1727 рр. про авторство двовірша нічого не сказано.

Якщо ми приймаємо думку, що автор епітафії *Mantua me genuit* – Вергілій, то первинною була версія епітафії з останнім словом *boves*. Відомо, що основними своїми заслугами Вергілій уважав створення “Буколік” та “Георгік”. “Енеїду” він називав незавершеною (не встиг відредувати) і перед смертю просив спалити [1, с. 261]. Тому якщо цю автоепітафію написав Вергілій, то, очевидно, з останнім словом *boves*. Близьке оточення Вергілія і наступні покоління не погодилися з такою оцінкою “Енеїди” – на щастя для світової цивілізації, остання воля Вергілія виконана не була. Якщо вважати, що епітафію написано після смерті Вергілія, то вона, очевидно, виникла з останнім словом *duces*. Щодо першого вірша дистиха, то тут стисло відтворено основні етапи життєвого шляху видатного поета: народився у Мантуї, помер у тій частині Південної Італії, яка тоді називалася Калабрією, похований у Партенопі (тепер Неаполь).

В українських поетиках наводять ще один твір, який більшість дидакалів також уважала написаною на порозі смерті автоепітафією Вергілія:

Pastor arator eques pavi colui superavi

Capras rus hostes fronde ligone manu.

(Стадник плугатар їздець напас обробив переміг я

Кізок поля ворогів зеленню плугом мечем).

Щоправда, як бачимо з коментарів, автори поетик 1735 р. (анонім) і 1746 р. (Григорій Кониський) уважали, що це не твір Вергілія, а епітафія на Вергілія. Реконструйований зміст цієї епітафії, очевидно, такий: “Будучи пастухом, я напас зеленню кіз, будучи рільником, обробив плугом поля, як вершник, переміг завдяки хоробрості ворогів”. Цю епітафію цитують в українських поетиках як *carmen correlativum* (співвідносний вірш), зрідка – як просту епіграму.

Розбіжність думок щодо авторства зазначеної вище епітафії знову ж таки неукраїнського походження. Її корені треба шукати у західній риторичі *Orator extemporaneus sev Artis oratoriae breviarium bipartum...*, яку, окрім лейпцізького видання 1664 р., декілька разів перевидавали і яка була дуже популярною. У цьому трактаті дають такий коментар: *Principis poetarum Vergilii epitaphium, quod morti vicinus sibi erexit, ad libros respiciens suos quos scripserat, de Bucolicis, de Georgicis et Aineidos* (Епітафія першого з поетів Вергілія, яку він створив на порозі смерті, маючи на увазі книги, що написав – “Буколіки”, “Георгіки” та “Енеїду”) [8, р. 334]. До думки автора риторичі “Оратор” (1664), у цьому питанні прислухалися автори риторичі 1671 р. та поетик 1700 і 1729 рр., де, окрім вказівки на авторство Вергілія, натрапляємо у другому рядку двовірша *rura* (села), як у Воссія. Риторика 1671 дослівно переймає формулювання з риторичі “Оратор” (1664), наводячи також “продовження” цієї епітафії – в обох виданнях додано ще два рядки:

De capris pascis, de rure sato, hoste subacto,

Nec lac, nec segetes, spolia nulla tuli [8, р. 334].

(З кіз, що напаслись, із ниви з посівом, що ворога вигнав

Ні молока, ні зерна, жодних трофеїв не взяв).

Про те, що автором цієї епітафії був не Вергілій, а Пентадій, зазначено вслід за “Латинською антологією” у поетиці Понтана (1594) та в антології епітафій 1686 р.

У поетиці 1726–1727 рр. вважають також епітафіями окремі фрагменти Вергілія: два із “Енеїди” та один із “Буколік”. До епітафій незалежно від жанрового різновиду зачисляють всі тексти “похоронної тематики”, де вживалася *materia funebris* (похоронна матерія). Такий погляд утвердився під впливом Я. Понтана, який уважав, що поетична матерія усіх різновидів похоронних віршів має багато спільного, тому вживав термін “епітафія” на означення всієї похоронної поезії. Один із розділів поетики Понтана називається *De epitaphio sev funebri poesi* (Про епітафію або похоронну поезію) [9, р. 212–247]. Отже, трактування в одній українській поетиці фрагментів Вергілія як епітафій має своє пояснення, хоч це і було нетиповим для української теорії фунеральної літератури.

У поетиці 1726–1727 рр. епітафіями називають фрагменти IX книги “Енеїди”. В одному (рядки 481–489) мати оплакує Евріала, позбавленого життя рутульцями: *Hunc ego te, Euryale, aspicio...* (Ох, Евріале, невже це тебе я тут бачу?...). Плач матері Евріала займає 17 рядків (481–497) – зацитовано половину, очевидно, через брак часу (місця).

Цей фрагмент цитовано і в інших поетиках (Rosa inter spinas, 1696–1697, 52 (зв.), у Феофана Прокоповича [5, с. 304]), однак не як приклад епітафії. В іншому фрагменті IX книги “Енеїди” *Purpureus veluti cum flos...* (Так це, як квітка червона...), рядки 435–437, Евріала, який умирає, порівнюють зі зрізаною плугом квіткою, яка в’яне, гинучи. У поетиці 1729–1730 рр. цей фрагмент є в параграфі *De epitaphiis infantum, puerorum et adolescentium* (Про епітафії дітям, підліткам та молодим людям).

Ще один приклад цитування Вергілія у поетиці 1729–1730 рр. – фрагмент із “Буколік”, еклога V, 40–44:

Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras
 Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis
 Et tumulum facite, et tumulo superaddite carmen:
 Daphnis ego in silvis hinc usque ad sidera notus, Formosi pecoris custos, formosior ipse.
 (Квітами землю встелить, хай у затінку будуть джерела,
 О пастухи, адже Дафніс хотів, щоби так з ним вчинили,
 Також насипте могилу, на ній таку вибийте пісню:
 “Дафніс я, мене знають в лісах й у високому небі
 Стада прекрасного страж, сам – ще гарніший за стадо”).

Цікаво, що в поетиці 1726–1727 рр. наведені вище п’ять рядків подані як одна епітафія, додано відповідний коментар. У поетиці Понтана (1594) ці рядки розділені на два фрагменти: *Spargite humum foliis...* та *Daphnis ego in silvis...* Поміж ними – коментар автора поетики: *Verg[ilius] in Daphnide, cum Mopsus ita dixisset...* (Вергілій на Дафніса, коли Мопс сказав так...) *Mox sequitur epitaphium, duobus versibus comprehensum: Daphnis...* (Потім іде епітафія у формі двох рядків: Дафніс...) [9, р. 213]. Воссій у поетиці 1647 р. уважав окремою епітафією перший рядок: *Itaque interdum et uno constabat versu... Sic Maro in eclogis, tumulo Daphnidis inscriptum ait: Daphnis...* (Отже, інколи складалася і з одного рядка... Так Марон в еклогах каже, що на могилі Дафніса був напис: Дафніс я...) [15, р. 111]. В антології епітафій 1686 р. ці два фрагменти мають окремі номери: *LXVII. LXVIII. Daphnidis. Auctore Virgilio Ecloga V (67. 68. Дафнісові. Автор – Вергілій. Еклога V) [14, р. 20].*

Вивчення рецепції Вергілія в ході розгляду теорії епітафії в українських поетиках дає змогу зазирнути в творчі лабораторії давніх українських книжників, а відтак – ліпше зрозуміти тогочасну українську теорію віршування та літературну практику. А ще – це український вінок шани великому римлянину Вергілію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вергілій. Енеїда / Вергілій ; пер. М. Й. Білика. – К. : Дніпро, 1972. – 356 с.*
2. *Вергилий. Энеида / Вергилий ; перевод С. Ошерова под ред. Ф. Петровского ; с комментариями Сервия ; перевод с лат. Н. Федорова. – М., 2001. – 288 с.*
3. *Крекотень В. І. Київська поетика 1637 р. / В. І. Крекотень // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст. – К., 1981. – С. 118–154.*
4. *Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. і їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / В. П. Маслюк. – К., 1983. – 234 с.*
5. *Прокопович Феофан. Сочинения / Прокопович Феофан ; под ред. И. П. Еремина. – М. ; Л., 1961. – 512 с.*

6. Трофимук Мирослав. Творчість Вергілія – джерело літературно-теоретичних знань в Україні XVII–XVIII століть / Трофимук Мирослав // Зап. НТШ. Праці філол. секції. – 2000. – Т. 239. – С. 7–43.
7. Anthologia Latina sive poesis latinae supplementum / Rec. Alexander Riese. – Fasc.1. – Lipsiae, 1869. – 308 p.; Fasc. 2. – Lipsiae, 1870. – 392 p.
8. Orator extemporaneous sev Artis oratoriae breviarium bipartum... – Lipsiae, 1664. – 456 p. + 102 (Index).
9. Pontanus Jacobus. Poeticarum institutionum libri tres... / Pontanus Jacobus. – Ingolstadii, 1594. – 509 p.
10. Quaedam institutiones de arte oratoria excerptae ex rhetorica reverendi patris Radaw. ...1671. – Рукопис зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису, шифр ДС/П 233, арк. 72–119.
11. Scaliger Julius Caesar. Poetics libri septem. Ed. II. – Lugduni, 1594. – 212 p.
12. Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii. Recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen. – Leipzig, 1881. – XCVIII + 660 p.
13. Stanley Pease Arthur. Mantua me genuit / Stanley Pease Arthur // Classical Philology. – Vol. 35. – No. 2 (Apr., 1940). – P. 180–182.
14. Thesaurus epitaphiorum veterum ac recentium selectorum... / Opera ac studio Philippi Labbé. – Parisiis, 1686. – 626 p.
15. Vossius Gerardus Johannes. Poeticarum institutionum libri tres / Vossius Gerardus Johannes. – Amstelodami, 1647. – 180 p.
16. Virgil's tomb [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Virgil's_tomb
17. Virgil in Late Antiquity, the Middle Ages, and the Renaissance: An Online Bibliography. By David Scott Wilson-Okamura. The eighth edition (2010). – Режим доступу: <http://virgil.org/bibliography/>

*Стаття надійшла до редколегії 10.03.2011
Прийнята до друку 19.04.2011*

EPITAPH'S OF VERGIL (TO VERGIL) IN UKRAINIAN POETICS OF THE 17TH – THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY

Olga Tsyganok

The International School of Ukrainian Studies (ISUS),
the Ukrainian National Academy of Sciences
(60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033)

The article deals with school reception of Virgil epitaphs (epitaphs to Virgil) in the ancient Ukraine. In poetics there are quoted the three epitaphs, with are sometimes ascribed to Virgil by a literary tradition, and the fragments of “Aeneid” and “Bucolics” are considered sometimes as epitaphs. The Ukrainian teachers as well their Western colleagues mention these Virgil's verses as examples of a simple epigram, a composite epigram, a curious verse and an epitaph itself.

Key words: Virgil, poetics, epitaphs.

ЭПИТАФИИ ВЕРГИЛИЯ (ВЕРГИЛИЮ) В УКРАИНСКИХ ПОЭТИКАХ XVII – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVIII ВЕКОВ

Ольга Циганок

*Международная школа украинистики НАН Украины
(ул. Владимирская, 60, к. 104, г. Киев, 01033)*

Рассмотрено рецепцию эпитафий Вергилия (Вергилию) в школе древней Украины. В поэтиках XVII – первой половины XVIII веков цитируют три эпитафии, которые литературная традиция приписывает Вергилию, а также иногда рассматривают как эпитафии фрагменты “Энеиды” и “Буколик”. Украинские преподаватели, как и их западноевропейские коллеги, приводят эти тексты как примеры простой эпитафии, сложной эпитафии, “соотносительного” стихотворения и собственно эпитафии.

Ключевые слова: Вергилий, поэтики, эпитафии.